

<https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.36.4>

Otrzymano: 9.02.2022 / Zrecenzowano: 17.06.2022
Zaakceptowano: 10.08.2022 / Opublikowano: 31.12.2022

Socjolingwistyka XXXVI, 2022

PL ISSN 0208-6808
E-ISSN 2545-0468

IZABELA OLSZEWSKA

Uniwersytet Gdański, Polska

<https://orcid.org/0000-0001-9150-0980>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2022. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

INSTRUMENTALIZACJA REPREZENTACJI „INNEGO” W HISTORYCZNEJ PRASIE ŻYDOWSKIEJ NA PRZYKŁADZIE *WESTJUDEN* ORAZ *OSTJUDEN*¹

Słowa kluczowe: polaryzacja w mediach, niemieckojęzyczna prasa żydowska, *Ostjuden* i *Westjuden*.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest analiza przekazu prasowego wskazującego na zróżnicowanie społeczne i podział kulturowy w grupie Żydów aszkenazyjskich na przykładzie historycznej prasy niemiecko-żydowskiej przełomu XIX i XX wieku oraz 1. połowy XX wieku. Dotychczasowe badania zakładają, że Żydzi aszkenazyjscy stanowili homogeniczną grupę społeczną, jednakże materiał prasowy wskazuje na wewnętrzne zróżnicowanie w grupie Aszkenazim, a także na wyraźny podział na dwie odrębne społeczności: *West-* oraz *Ostjuden*. Etnonim *Ostjuden*, autorstwa Natana Birnbauma, charakteryzuje Żydów wschodnioeuropejskich jako specyficzną społeczność żydowską, która w wyniku migracji żyła w mniejszych lub większych skupiskach i liczyła wówczas od 8 do 9 milionów osób (por. Acher 1913a, 315–316). Artykuł opiera się na założeniu, że język, a zwłaszcza – język mediów, służy polaryzacji społeczeństwa w celu instrumentalizacji percepcji wybranych narodowości. W myśl hipotez „instrumentalnej aktualizacji” Hansa Mathiasa Keplingera (1989) oraz „oportunistycznych świadków” Lutza M. Hagena (1992) autorka analizuje wybrane, niemieckojęzyczne teksty prasowe odnoszące się do zarówno szeroko pojętej kultury *Ostjuden*, jak i do ich życia codziennego, statusu materialnego i społecznego, wykształcenia Żydów wschodnioeuropejskich oraz postrzegania *Ostjuden* w żydowskiej przestrzeni publicznej (stereotyp *Ostjude*, antysemityzm). Wśród badanych tytułów znajdują się czasopisma *Ost und West*, *Neue Jüdische Monatshefte*, a także *Die Freistatt*, *Die Welt* i *Der Jude*. Analiza materiału empirycznego wykazała, że zróżnicowany obraz obu społeczności w prasie żydowskiej został zinstrumentalizowany w celach integracji zwolenników poglądu o INNOŚCI społeczności Żydów wschodnioeuropejskich w stosunku do zasymilowanych *Westjuden*. Zawarte w przekazie prasowym charakterystyki INNEGO i zarazem obcego, takie jak odrębny język czy wygląd zewnętrzny, to tylko wybrane kwalifikatory potwierdzające odrębną tożsamość kulturową *Ostjuden*.

¹ Artykuł realizowany w ramach Programu Małych Grantów – UGrants.

WSTĘP

Media, realizujące swoje funkcje społeczne, a zwłaszcza funkcję informacyjną, przyczyniają się do integracji poszczególnych grup, a także do kontynuacji oraz do trwałości dziedzictwa kulturowego danych społeczności. Brak dostępu do bezstronnej informacji skutkuje natomiast licznymi negatywnymi konsekwencjami, takimi jak dezintegracja czy zaostrenie istniejących już podziałów społecznych. Zdaniem Hansa-Jürgena Lüsebrinka (por. 2008, 121) media odgrywają o wiele ważniejszą rolę w przekazywaniu wiedzy o innych kulturach aniżeli doświadczenia życiowe, dlatego też zasadne jest stwierdzenie, iż mają wpływ na zróżnicowaną percepcję poszczególnych grup odbiorców.

Mniejszości oraz ich wizerunki w przekazie mediów były już wielokrotnie przedmiotem analizy badawczej w opracowaniach naukowych². W kontekście badań nad przekazem medialnym Żydów niemieckich warto zwrócić uwagę na problem roli dziennikarstwa w kształtowaniu wizerunku społeczności etnicznych, tj. „jak pisać i mówić o tych społecznościach, rzetelnie informując, dyskutując na ich temat, analizując ich problemy? Co robić, by uniknąć podziału na «my – oni», by nie postrzegać tych «innych» w negatywnym kontekście?” (Ratajczak 2012, 205). Nie da się jednak zaprzeczyć, że – oprócz tradycyjnego podejścia do roli mediów – mamy także do czynienia z faktem mediatyzacji. Jak stwierdzają Agnieszka Hess i Agnieszka Szymańska (2014, 12):

Jednym z integralnych elementów cechujących współczesne społeczeństwa informacyjne jest zjawisko mediatyzowania codzienności. Mediatyzacja codzienności dokonuje się przez media, tzn. polega na wpływie, jaki sposób obrazowania rzeczywistości wywiera na to, jak ostatecznie rzeczywistość postrzegają odbiorcy tychże przekazów medialnych.

Paweł Greń i Karol Morawski (2021, 12) zwracają ponadto uwagę na proces konstruowania medialnych obrazów wroga, gdyż – zdaniem autorów – to właśnie „mediatyzacja obrazów otaczającej nas rzeczywistości przyczynia się do zwiększonego udziału społeczeństwa w aktach agresji”.

CEL I METODA BADAŃ

Dotychczasowe ujęcia zakładają, że *Ostjuden* oraz *Westjuden* stanowili jednorodną kulturowo grupę Żydów aszkenazyjskich, zamieszkującą Europę Środkowo-Wschodnią oraz – częściowo – Zachodnią, a także (z czasem) Amerykę³. Jednakże niemieckojęzyczny przekaz prasowy wskazuje o wiele bardziej na różnice aniżeli na homogeniczność w grupie Aszkenazim⁴. Pozwala to na sformułowanie tezy o sztucznym kulturowym konstruowaniu Żydów aszkenazyjskich, nieoddającym realiów. Przyczynami różnic

² Zob. np. Szymańska i Hess (2009) oraz (2014), Trebbe (2009), Ratajczak (2012), Klimkiewicz (2003), Joesaar (2015), Greń i Morawski (2020).

³ Zob. opracowania m.in. Aschheim (1982), Haumann (2000), Estraiikh i Krutikov (2010), Saß (2012).

⁴ Zob. także Geller (2012).

i płynących z nich animozji w grupie aszkenazyjskiej stały się nie tylko tendencja do postrzegania Wschodu jako kultury niższej w stosunku do cywilizacji zachodniej, lecz także konsekwencje haskali i asymilacji Żydów w Europie Zachodniej. Problem podziału wydał się tak ważny, że wspomniano o nim nawet w encyklopedii żydowskiej w następujący sposób:

Sprzeczności większych grup żydowskich zawsze odgrywały mniej lub bardziej ważną rolę w historii Żydów. Najbardziej aktualny jest dziś kontrast między żydostwem wschodnim a zachodnim, którego głównymi przedstawicielami są Żydzi polsko-rosyjscy z jednej strony i Żydzi zachodnioeuropejscy, zwłaszcza niemieccy, z drugiej [...]. Wykształcone warstwy Żydów zachodnich [obecnie] patrzą z pewną pogardą na masę „Polaczków”. (Herlitz, Kirschner, i Elbogen 1927, 635; tłum. I.O.)

Celem artykułu jest zatem próba refleksji nad zakresem społecznych skutków działania mediów oraz nad ich rolą w procesie polaryzacji społecznej Żydów aszkenazyjskich⁵ na przykładzie przekazu medialnego w historycznej prasie niemiecko-żydowskiej przełomu XIX i XX wieku oraz w 1. połowie XX wieku.

W artykule przyjęto ponadto hipotezę, że – zróżnicowany w przekazie prasowym – obraz obu społeczności został zinstrumentalizowany w celu integracji zwolenników poglądu o INNOŚCI społeczności Żydów wschodnioeuropejskich w stosunku do zasymilowanych *Westjuden*. Niemieckojęzyczna prasa żydowska przyjęła zatem formę mediów tożsamościowych⁶, tj. kreujących poglądy, prezentujących określony punkt widzenia wydarzeń i opowiadających się za nim – aby zmobilizować odbiorców przekazu i zintegrować ich wokół tych poglądów (czyli budowy wspólnoty zwolenników tychże zapatrywań).

Niniejszy artykuł opiera się na założeniu, że język mediów bywa narzędziem polaryzacji społeczeństwa w celu instrumentalizacji nastawienia do wybranych narodowości. Instrumentalizacja, rozumiana tutaj w myśl hipotezy „instrumentalnej aktualizacji” (niem. *aktuelle Instrumentalisierung*) Hansa Mathiasa Kepplingera (1989) oraz hipotezy „oportunistycznych świadków” (niem. *die opportunen Zeugen*) Lutz M. Hagena (1992), zakłada, że w przekazie medialnym występują konkretne zjawiska mające za zadanie podzielić społeczność. Należą do nich np.: przypisywanie wydarzeniom większego znaczenia lub przeciwnie: umniejszanie ich rangi, legitymizacja własnych

⁵ Określenie *Aszkenazyjczycy* pochodzi od biblijnego imienia Aszkenaz, wymienionego w Księdze Rodzaju (10,3). Pierwotnie mianem Aszkenazyjczyków nazywano Żydów zamieszkujących kraje niemieckie i w tym znaczeniu odnosiło się ono do grupy jednolitej kulturowo. Od XIV wieku określano nim Żydów nie tylko zamieszkujących w Niemczech, lecz także pochodzących z rejonów niemieckich (dotyczyło to Żydów w Czechach, na Węgrzech oraz w Polsce). Wraz z postępującą falą migracji określenie *Aszkenazyjczycy* zaczęło obejmować również Żydów zamieszkujących Europę Środkowo-Wschodnią, posługujących się językiem jidysz, mających odmienne od Sefardyjczyków przepisy rytualne oraz obrzędy (por. Borzymińska i Żebrowski 2003, 120–121).

⁶ W odróżnieniu od mediów społeczno-politycznych, które – zgodnie z prawem prasowym – są w założeniu bezstronne, tj. dochowują należytej staranności w prezentacji wydarzeń z uwzględnieniem wielu punktów widzenia, bez opowiadania się za którymś z nich.

poglądów poprzez dyskredytację INNEGO, jednostronna prezentacja sprzyjająca linii programowej, obecność „oportunistycznych świadków”, tj. nacechowanie emocjonalne wypowiedzi, wartościowanie lub używanie nacechowanych etykiet. Winfried Schulz (1990) mówi także o „konstruowaniu rzeczywistości w mediach informacyjnych” (niem. *Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien*) za pomocą takich czynników, jak czas (dotyczy to zwłaszcza frekwencyjności oraz kontynuacji przekazu), powiązania (zarówno w kontekście kulturowym, jak i w przestrzennym), status (informacja w mediach o wydarzeniach polityczno-ekonomicznych dotyczących regionu oraz randze tychże wydarzeń na arenie międzynarodowej). Do czynników konstruujących rzeczywistość Schulz zalicza także obecność w informacjach tzw. wpływu ludzkiego, tj. informacji o osobach popularnych a niezaangażowanych politycznie oraz o osobach sprawujących władzę). Ponadto Schulz wymienia jeszcze dynamikę (m.in. efekt zaskoczenia, jednoznaczność i natężenie przekazu), negatywne nastawienie (wobec konfliktów, przestępczości czy niepowodzeń) oraz aprobatę (w stosunku do osiągnięć) i identyfikację (personalizacja i etnocentryzm) (zob. Schulz 1990, 32–34). Marcin Piechocki (2018), analizujący sposoby medialnego kreowania rzeczywistości, wymienia następujące instrumenty wpływania na odbiorców: dezinformację, odwołanie się do emocji, fałszywe generalizacje czy nieuprawnione analogie, a także etykietowanie oraz stygmatyzację, dyskredytowanie i deprecjonowanie, nieufność, agresję czy przypisywanie negatywnych intencji.

Opozycja *Westjuden* vs. *Ostjuden* w niemieckojęzycznym dyskursie prasowym to pewien konstrukt, tworzony i utrwalany za sprawą określonych strategii językowych, wskazujących na różnice kulturowe między Wschodem a Zachodem. Do „oportunistycznych świadków” w tym wypadku należą: wybrane nazwy (głównie etnonimy oraz chrematonimy), słowa klucze o potencjalnym oddziaływaniu perswazyjnym i aksjologizującym, wartościujące etykiety, a także stereotypy.

Słowa klucze definiuję za Anną Wierzbicką (2007, 42–43) jako te słowa, które są dla danej kultury istotne oraz stanowią nieocenione źródło informacji o niej: „«Słowa kluczowe» danej kultury to słowa, które są dla niej w jakiś szczególny sposób ważne i które mogą o niej wiele powiedzieć”. Ramy definicyjne słów kluczy są niejako intuicyjne, gdyż:

Nie istnieje coś takiego jak skończony zbiór „słów kluczy” danej kultury, nie ma też żadnych obiektywnych procedur umożliwiających ich zidentyfikowanie. [...] Problem polega jednakże nie na tym, by udowodnić, że dane słowo jest jednym ze słów kluczy danej kultury, albo że nim nie jest, ale na tym, by na podstawie szczegółowej analizy pewnych wybranych słów móc powiedzieć o tej kulturze coś naprawdę ważnego i odkrywczego.

Ponadto – zdaniem autorki – charakterystyczne dla słów kluczy jest to, że doprowadzają one do jakiś ważnych wniosków w odniesieniu do danej kultury oraz że nie są to słowa marginalne, lecz powszechnie używane. Nieistotna jest również ich „ogólna częstotliwość występowania”, natomiast warto zwrócić uwagę, czy słowa są często używane w jakiejś jednej dziedzinie (np. sfera emocji lub sądów moralnych).

Dodatkowo słowo klucz okazuje się centrum całego gniazda frazeologicznego⁷, a także występuje nierzadko w przysłowiach, w powiedzeniach, w popularnych piosenkach czy w tytułach książek. Zdaniem Doroty Zdunkiewicz-Jedynak (2017, 446–460) słowa klucze w odniesieniu do języka polityki służą głównie narzucaniu „jednoznacznego i wyrazistego znaku wartości” oraz „etykietyzacji i stygmatyzacji” – po to, aby „zdezawuować przeciwnika, jego poglądy i działania”. Autorka, na przykładzie analizy wybranych tekstów prasowych, wymienia cały szereg praktyk językowych, w których za pomocą odpowiednio dobranych słów kluczy zrealizowano powyższe zamiary nadawcy tekstu. Do najczęstszych działań należą: tworzenie stałych zbitek wyrazowych z obowiązującym określeniem wartościującym (*dobra zmiana*), stosowanie dubletów nazywających to samo zjawisko, ale różniących się nacechowaniem wartościującym (*media niezależne / media narodowe* a *media mainstrimowe / kanały starego ściegu*), wykorzystywanie pewnych wyrażen (np. *tak zwany – tak zwane elity*), opatrywanie leksemów cudzysłowem (tzw. cudzysłów ironiczny – „*obrońcy demokracji*”), stosowanie słów wartościujących (*układ, establishment*), używanie liczby mnogiej (*Kopacze, Tuski*), wykorzystywanie nazw topograficznych (*Bruksela, Berlin*), stosowanie metafor wojny, sportu i choroby (*potrzeba społecznej mobilizacji*), wypowiedzi o charakterze deklaratywnym (*dobrze znamy, damy radę*) oraz „stosowanie *ad hoc* metafor depersonifikujących: animalizujących i reifikujących” (*Komitet Obrony Koryta*).

W polskim uzusie językowych mianem etykiety określa się m.in. „powszechną, powierchowną opinię o kimś” (SJW PWN). Niemieckojęzyczny słownik DUDEN podaje także, że etykieta to (w znaczeniu przenośnym, często o charakterze wartościującym pejoratywnie) „pobieżne i zbyt szybkie przypisywanie kogoś lub czegoś do konkretnej kategorii, zaszufładowanie kogoś lub czegoś” (DUDEN; tłum. I.O.). Jak podkreśla Marek Kochan (1994, 86), „nazwy-etykietyki mogą być tworamami jednowyrazowymi, zawierającymi wbudowany na stałe komponent oceniający i przynależącymi do ustalonego zbioru etykietek, jak np. *liberał, sekciarz, apostata*, lub rozbudowanymi peryfrazami potencjalnie wymiennymi z opisywanym wyrazem, jak np. *zapluty karzeł reakcji – AK*”. Zdaniem Ireny Kamińskiej-Szmaj (2005, 10) do wartościującego etykietowania jest wykorzystywana leksyka pejoratywna, natomiast dyskredytowanie INNEGO stanowi:

zamierzone, celowe zachowania słowne, mające charakter publiczny, wyrażające negatywne emocje nadawcy względem osoby, grupy osób bądź instytucji i/lub oceniające kogoś (coś) negatywnie środkami językowymi, funkcjonującymi w świadomości określonej wspólnoty komunikacyjnej jako obraźliwe, czyli łamiące uznane przez nią normy językowe i kulturowe, lub środkami językowymi nienacechowanymi aksjologicznie i/ lub emocjonalnie, które dopiero przez kontekst słowny czy – szerzej – komunikacyjny otrzymują nacechowanie negatywne.

⁷ Anna Wierzbicka (2007, 42–43) podaje jako przykład gniazda frazeologicznego rosyjski rzeczownik *duša* oraz odpowiadające mu m.in. frazeologizmy *na duše* [na duszy], *v duše* [w duszy], *duša naraspašku* [dusza szeroko otwarta, tj. osoba komunikatywna, szczerą, otwartą].

Stosowanie etykiet służy zaznaczeniu dystansu, wytworzeniu poczucia obcości i dezaprobaty, a także – napiętnowaniu przeciwników (por. Jakosz 2019, 119).

Kolejnym „oportunistycznym świadkiem” wykorzystywanym w żydowskim dyskursie prasowym był stereotyp, rozumiany tutaj za Jerzym Bartmińskim (2007, 20) jako „kolektywne wyobrażenia ludzi i rzeczy, także zdarzeń, obejmujące cechy charakteryzujące przedmiot od strony jego właściwości, funkcji, zachowań itd.”. Jak podkreśla Bartmiński (2007, 86), „to, jak postrzegani są członkowie różnych grup etnicznych, jest zdeterminowane ogólnokulturową opozycją «swoj – obcy», a także związane z aktualnymi stosunkami i konfliktami między tymi grupami. Analiza wizerunków poszczególnych grup społecznych w mediach daje – zdaniem Hess i Szymańskiej (2014, 12) – „możliwość zaobserwowania dominujących w tej wspólnocie cech, wartości i postaw wobec grup mniejszościowych, a w konsekwencji pozwala na stawianie wniosków co do przyczyn takich, a nie innych zachowań i relacji między przedstawicielami «kultury dominującej» i «kultur mniejszości»”.

Materiałem badawczym w niniejszym artykule są wybrane teksty prasowe niemieckojęzycznych periodyków żydowskich wydawanych z różną częstotliwością na przełomie XIX i XX, a także w pierwszej połowie XX wieku. Wśród analizowanych tytułów znajdują się – dostępne na platformie *Compact Memory*⁸ w formacie PDF – czasopisma: *Ost und West*, *Neue Jüdische Monatshefte*, a także *Die Freistatt*, *Die Welt* oraz *Der Jude*.

Podstawowym kryterium wyboru powyższych czasopism był szeroki wachlarz zagadnień dotyczących kwestii *Ostjuden* tam prezentowanych⁹. Szczegółowy materiał empiryczny dobrano według następujących obszarów tematycznych: kultura (zwyczaje i obyczaje, język, sztuka, dziedzictwo), religia (przestrzeganie zasad religijnych, życie zgodnie z prawem religijnym, studiowanie Tory, modlitwy), życie społeczne (getto, wykształcenie, status materialny, status społeczny w diasporze, rola i udział kobiet oraz mężczyzn w życiu społecznym, wychowanie dzieci), jidysz (geneza, charakterystyka lingwistyczna, literatura i prasa w tym języku, przysłowia), historia (pogromy, Wielka Wojna, migracje na zachód).

Materiał badawczy wyekscerpowano pierwotnie za pomocą haseł, wprowadzanych w wyszukiwarce: *Ostjude/Ostjuden*, *Westjude/Westjuden*, *Assimilation*, *Haskala*, *Jiddisch* oraz *Rasse*. Kolejnym etapem stała się szczegółowa analiza wybranych tekstów prasowych pod kątem obecności „oportunistycznych świadków”. Łącznie przeanalizowano 278 stron artykułów z okresu 1901–1921.

⁸ *Compact Memory* – platforma zawierająca m.in. około 500 zdigitalizowanych, niemieckojęzycznych periodyków żydowskich z okresu 1771–1938. Od 2004 roku *Compact Memory* znajduje się na liście światowego dziedzictwa UNESCO (por. <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm> [30 lipca 2022]).

⁹ Szczegółowy opis profilu czasopism – por. podrozdział „Polaryzacja w dyskursie prasowym na przykładzie niemieckojęzycznej prasy żydowskiej”.

Tabela 1
Charakterystyka materiału empirycznego

Tytuł i lata publikacji czasopisma	<i>Ost und West</i> (1901–1923)	<i>Die Welt</i> (1897–1914)	<i>Der Jude</i> (1916–1928)	<i>Neue Jüdische Monatshefte</i> (1916–1919)	<i>Die Freistatt</i> (1913–1914)
Profil czasopisma	kultura i sztuka, nauka	społeczeństwo, polityka, syjonizm	kultura, historia, filozofia, religia, społeczeństwo	polityka, ekonomia, literatura	kultura, polityka
Rok publikacji analizowanych tekstów	1901 1913 1916	1901 1902	1916–1921	1916–1919	1913–1914
Łączna liczba artykułów	6	2	8	4	4
Łączna liczba stron	117	8	80	26	47

Źródło: opracowanie własne.

BRACIA CZY OBCY?¹⁰ REPREZENTACJA «INNEGO» W PRASIE *WESTJUDEN*

Niemcy na przełomie XIX i XX wieku oraz po I wojnie światowej stały się miejscem schronienia dla dziesiątek tysięcy Żydów z Europy Wschodniej, czyli dla tzw. *Ostjuden*, którzy migrowali na zachód z Rosji, Litwy i Galicji jako uchodźcy wojenni, w obawie przed pogromami i skutkami rewolucji. Etonimy *Westjuden* oraz *Ostjuden*, autorstwa Natana Birnbauma¹¹, jednego z myślicieli żydowskich przełomu XIX i XX wieku, zaistniały w przestrzeni publicznej jako określenia nie tyle podziału geograficznego, ile odrębnych kulturowo społeczności Żydów europejskich. Zdaniem Birnbauma *Westjuden* określa żydowski „typ”, wywodzący się z Europy Zachodniej, wliczając Niemcy i zachodnią Austrię (por. Acher 1913b, 372), natomiast *Ostjuden* charakteryzuje Żydów wschodnioeuropejskich jako specyficzną społeczność żydowską,

która wskutek wielu wędrowek ostatnich dziesięcioleci [...] ma swoje mniejsze lub większe skupiska i liczy sobie obecnie od 8 do 9 milionów osób [...]. Na określenie tej niezaprzeczalnej, stałej grupy zwykło się używać określenia *Ostjuden*. Oczywiście nie jest ono idealne i wskutek wędrowek dezawuuje się coraz bardziej. Jednak, jak wszystkie nazwy, jest ono jedynie konwencją. (Acher 1913a, 315–316; tłum. I.O.)

Nowa sytuacja społeczna w Europie Zachodniej, wywołana falą emigracji Żydów wschodnich, była szeroko komentowana w prasie żydowskiej. Za przykład może

¹⁰ Nawiązanie do tytułu książki Stevena E. Aschheima (1982): *Brothers and Strangers. The East European Jew in German and German Jewish Consciousness 1800–1923*.

¹¹ Natan Birnbaum (1864–1937) – pisarz, publicysta, redaktor. Publikował swoje teksty pod różnymi pseudonimami, m.in. Mathias Acher czy Mathias Palme.

służyć jedno z najpopularniejszych czasopism żydowskich ukazujących się wówczas w Niemczech, tj. *Ost und West*:

W naszych czasach zachodzi niezwykła przemiana. Z płątaniny tendencji sprowadzonych z zewnątrz, która wypełniała judaizm przez całe minione stulecie, coraz wyraźniej wybija się dawno przeoczony element, specyficznie żydowski niuans kulturowy, domagający się prawa do rozwoju. Dawne żydowskie życie, pogardzane i upokarzane, wznosi się, owija w szaty nowej ery i powoli, ale pewnie wspina się po stopniach tronu. Tylko pojedyncze prace świadczą o odmłodzonej mocy twórczej, ale każdy dzień przynosi nam nowe przejawy pracy we wszystkich dziedzinach. Nasze pismo chce oddać się w służbę temu nowemu duchowi [...]. (Redaktion Ost und West 1901, 1; tłum. I.O.)

Stosunek *Westjuden* do Żydów wschodnich opierał się – jak to widział Maletzke (1996, 32; tłum. I.O.) – na „rozróżnieniu między wnętrzem a zewnątrzem”. Zdaniem autora to zróżnicowanie wiąże się z kategoriami ‘obcokrajowca’ oraz ‘dystansu kulturowego’, a oba te pojęcia charakteryzuje klasyczna opozycja ‘my’ i/a ‘oni’¹², przy czym solidarność społeczna danej grupy wynika przede wszystkim z opozycji wobec innych grup. Według Nowickiej (1990, 17) „‘Swoj’ i ‘obcy’ to para kategorii opozycyjnych i nierozzerwalnych: nie ma swojskości bez obcości i obcości bez swojskości”, a w razie kontaktu kulturowego dochodzi do dwóch równoległych zjawisk:

Pierwszym jest dostrzeżenie cech, stanowiących podstawę odmienności, czyli zaklasyfikowanie jednostki do zbiorowości odmiennej, jakoś znanej, czy traktowanej jako znana [...]. Drugi – to proces umiejscowienia tej jednostki w rzeczywistości społecznej za pomocą trwałych i kulturowo ustalonych zespołów wyobrażeń, jak np. stereotypy i uprzedzenia. (Nowicka 1990, 10–18)

Nowicka (2016, 28–29) zwraca ponadto uwagę na wskaźniki obcości mające wpływ na stosunki pomiędzy grupami. Należą do nich:

- (1) Dziwność – Obcy, jego zachowanie, obyczaje, czasem też wygląd zewnętrzny, na który składa się fizjonomia, ubiór i manieri, są odbierane jako dziwne.
- (2) Śmieszność – różnice, odmiennosc bywają postrzegane społecznie jako śmieszne.
- (3) Głupota – odmiennosc postrzegana jest też w kategoriach głupoty Obcego.
- (4) Niezrozumialosc – podstawę dziwnosci (dziwaczności) Obcego stanowi niezrozumialosc jego wyglądu, zachowań, poglądów, wierzeń, obyczajów.
- (5) Wstręt/odraza – niechętny opis w kategoriach dziwaczności, śmieszności, głupoty i niezrozumialości może też zawierać element głębokiej dezaprobaty przejawiającej się w poczuciu odrazy, wstrętu, wyrażającego zarówno brak akceptacji, jak i niechęć fizyczną.
- (6) Zagrożenie.

¹² Koncepcja INNEGO była tematyzowana m.in. w: Maletzke (1996), Ratajczak (2012), Nowicka (1990) i (2016), Hess i Szymańska (2014).

Spośród powyższych wskaźników obcości w tekstach prasowych autorstwa Żydów zachodnioeuropejskich dominują ‘dziwność’, ‘niezrozumiałość’, ‘niechęć’, a także ‘zagrożenie’. Różnice kulturowe Aszkenazim zainicjowała pod koniec XVIII wieku niewątpliwie *haskala*¹³, która miała na celu m.in. unowocześnienie życia żydowskiego i była rozumiana jako opór wobec dominacji ortodoksji. Jak czytamy w niemieckojęzycznej prasie żydowskiej, *Westjuden* uwolnili się wówczas z „getta duchowego, fizycznego i prawnego” (Philippson 1901, 887; tłum. I.O.). Głównymi celami ruchu oświeceniowego była rezygnacja z kulturowo-społecznego wykluczenia Żydów, odcięcie się od tradycyjnego modelu szkolnictwa żydowskiego (por. *cheder* i *jesziwa*) czy otwarcie się na otaczającą Żydów kulturę europejską. Postulowano także przemiany obyczajowo-kulturowe, takie jak zmiana wyglądu zewnętrznego (m.in. rezygnacja z tradycyjnej brody czy pejsów). W prasie żydowskiej pojawiają się od tego momentu rozważania na temat różnic kulturowo-społecznych zaistniałych na osi tradycja – nowoczesność, a głównym hasłem charakterystyk staje się słowo *Aufklärung* [pol. *oświecenie*]. Synonimicznie autorzy stosowali również wartościujący leksem *Emanzipation* [pol. *emancypacja*] – por. np.: *Selbst-Emanzipation* [pol. *samoemancypacja*], *Emanzipationsjude / Emanzipationsjüdin* [pol. *wyemancypowany Żyd / wyemancypowana Żydówka*], *Emanzipationsleugner* [pol. *odrzucający emancypację*], *Emanzipationskampf / Emanzipationskämpfer* [pol. *walka o emancypację*] – tutaj także synonimicznie *Haskalakampf* [pol. *walka o haskalę*]:

Tak się stało, że żydowska emancypacja w Europie Zachodniej przebiegała pod znakiem asymilacji. Nie tylko wewnętrzna natura emancypacji spowodowała zaniedbanie dążeń narodowo-żydowskich, przyczyną było też całkowite odejście od tradycji żydowskiej emancypantów. (Salman 1916, 46; tłum. I.O.)

Nowoczesny styl życia zasymilowanej społeczności żydowskiej stawiał jako wzorzec kulturę niemiecką, cechował się rezygnacją z – typowych dla tradycji żydowskiej – zasad i obyczajów, a także niechęcią do „współbraci ze Wschodu”:

Jako typowy *Westjude* myślałem, że bardzo mocno zasymilowałem się z narodem niemieckim, który sprezentował mi swoją kulturę i język. Miałem wrażenie, tak jak wszyscy moi bracia, że żyję jako Żyd niemiecki nie tylko między Niemcami, lecz także wraz z nimi. Wierzyłem zarówno w to, że jestem nie tylko w równym stopniu Żydem, jak i Niemcem, ale również w to, że jestem w pierwszej kolejności Niemcem [...]. Jestem, jak wiele tysięcy do mnie podobnych, Żydem niemieckim, czy też – jak to się zwykło mawiać – ‘obywatelem niemieckim wyznania mojżeszowego’. Ja i do mnie podobni, jak tylko sięgnę pamięcią, nie przestrzegaliśmy zasad życia religijnego, a mimo to czuliśmy się Żydami, typowymi *Westjuden*. [...] Tak, muszę przyznać, że jako Żyd niemiecki odczuwałem ciągle głęboką niechęć w stosunku do jeszcze niecywilizowanych *Ostjuden*. (Hermann 1919, 400–401; tłum. I.O.)

Obawy o utratę statusu zasymilowanego Żyda w Niemczech jako konsekwencji napływu mas *Ostjuden* z Europy Wschodniej potwierdza natomiast przekaz prasowy dotyczący tzw. *Ostjudengefahr* [pol. *Ostjuden* jako zagrożenie]. Na łamach czasopism

¹³ *Haskala* – hebr. *nauczanie, edukacja, oświecenie*.

przytaczano opinie panujące nie tylko w kręgach żydowskich, lecz także właściwie w całej Europie Zachodniej. Migrantów określano m.in. jako *Unglück für Deutschland* [pol. nieszczęście dla Niemiec]. Te obawy trafnie formułuje redakcja *Ost und West* (Redaktion Ost und West 1916, 73–112) już w samym tytule obszernego artykułu „Ostjudenfrage. Jak kwestia Żydów wschodnioeuropejskich stała się kwestią Żydów zachodnioeuropejskich. Obrona przed zagrożeniem Ostjuden i jej niewystarczalność. Najważniejsza propozycja rozwiązania problemu” (tłum. I.O.).

POLARYZACJA W DYSKURSIE PRASOWYM NA PRZYKŁADZIE NIEMIECKOJĘZYCZNEJ PRASY ŻYDOWSKIEJ

Niemieckojęzyczna prasa żydowska, stanowiąca źródło niniejszej analizy badawczej, była w zasadzie jedynym – poza wydawnictwami efemerycznymi¹⁴ – drukowanym źródłem informacji o *Ostjuden*. Prezentowany w niej obraz realiów wschodniożydowskich wpisuje się w mediatyzację oraz okazuje się zgodny z oczekiwaniami zasymilowanych Żydów zachodnioeuropejskich. *Westjuden* mieli świadomość, że przekaz medialny dotyczący Żydów wschodnich jest wybiórczy, co podkreśla tylko instrumentalne wykorzystanie obrazu INNEGO – np.: „Prasa niemiecka często wydaje całkowicie niesprawiedliwe i niezyczliwe, bo powierzchowne i fałszywe, osądy o ich charakterze i obyczajach” (Goldmann 1915, 101; tłum. I.O.).

Ost und West, wydawane w Berlinie w latach 1901–1923, było „ilustrowanym miesięcznikiem dla nowoczesnego judaizmu”, a jego głównym celem stało się dokumentowanie literackiego, artystycznego i naukowego dorobku Żydów europejskich oraz prezentowanie Żydom zachodnim osiągnięć kulturalnych *Ostjuden*. *Neue Jüdische Monatshefte*, wydawane w latach 1916–1919 jako czasopismo poruszające tematy polityczne, ekonomiczne, a także literackie Żydów wschodnio- i zachodnioeuropejskich, było skierowane, w przeciwieństwie do pozostałych czasopism, głównie do nieżydowskiego odbiorcy w celu przeciwdziałania ignorancji w sprawach żydowskich. Kolejnym źródłem, które należy wymienić, jest miesięcznik *Die Freistatt*, wydawany w Berlinie w latach 1913–1914. Głównym celem czasopisma była integracja *Westjuden*, dlatego też *Freistatt* postrzegał siebie jako forum do dyskusji na wszystkie tematy literackie, historyczne, filozoficzne, religijne, polityczne i socjologiczne dotyczące ówczesnego judaizmu w Niemczech, przy czym na jego łamach szczególną uwagę zwracano na dorobek kulturalny *Ostjuden*:

Chcemy utworować drogę do wzmocnienia żydostwa zachodniego, obejmującego cały naród [...]. Nie podporządkowany nikomu, żadnej partii, żadnej doktrynie, wolny od jakiegokolwiek szacunku dla dnia i jego trendów. *Freistatt* jest pierwszym niezależnym organem Zachodu, który będzie odzwierciedlał żydowską rzeczywistość w nienaruszonym stanie [...]. (Kaufmann 1916 3; tłum. I.O.)

¹⁴ Jako wydawnictwa efemeryczne są w niniejszym artykule rozumiane druki ulotne i okolicznościowe, stanowiące specyficzną formę dokumentów życia społecznego. Cechują je m.in. mała, niesprecyzowana objętość, aktualność, okazjonalność oraz masowość (por. Firlej-Buzon 2013, 10).

Kwestia *Ostjuden* pojawiała się również w miesięczniku *Der Jude*, wydawanym w latach 1916–1928. *Der Jude* deklarowało się jako forum do dyskusji na tematy kulturalne, religijne, polityczne i socjologiczne. Kolejnym medium prasowym, które stało się źródłem niniejszej analizy, jest magazyn *Die Welt*. Założony przez Theodora Herzla, wydawany jako tygodnik w latach 1897–1914, zajmował się głównie problematyką syjonizmu, jednak wiele miejsca poświęcono w nim także na dyskusje dotyczące antysemityzmu oraz tendencji asymilacyjnych w środowiskach żydowskich.

Do konstruowania różnicy między *Ostjuden* a *Westjuden* w dyskursie prasowym Żydów zachodnich przyczyniało się regularne, perswazyjne powtarzanie słów kluczowych, jak również stosowanie etykiet oraz słownictwa podkreślającego i wartościującego różnice kulturowe.

Status obcości/inności zaznaczano w dyskursie prasowym konsekwentnie za pomocą nazw. Etonimy *Westjudentum* oraz *Ostjudentum* bardzo wyraźnie wyznaczały nie tylko geograficzną, lecz także kulturową barierę między tymi dwiema grupami Żydów aszkenazyjskich. *Westjuden* określali siebie jako *Deutschjuden* (pol. ‘Żydzi niemieccy’), a ten etnonim pojawiał się w różnych wariantach i kontekstach tematycznych, np. wzmocniony zaimkiem osobowym ‘my’: *Wir Deutschjuden* (pol. ‘my, Żydzi niemieccy’), podkreślający *status quo* wraz z leksemem *deutsch* (pol. ‘niemiecki’): *das deutsche Judentum* (pol. ‘niemiecki judaizm’); *deutsche Judenheit* (pol. ‘niemiecka żydowskość’); *deutsche Staatsbürger jüdischen Glaubens* (pol. ‘niemieccy obywatele wyznania mojżeszowego’). Technikę tegoż odróżnienia stosowano w dyskursie medialnym jednocześnie wobec *Ostjuden*, np. za pomocą leksemu *polnisch* (pol. ‘polski’): *deutsche Juden und polnische Juden* (pol. ‘niemieccy Żydzi a polscy Żydzi’). Kolejnym zabiegiem wskazującym na polaryzację społeczeństwa stało się umieszczanie w tekstach prasowych (bardzo często – w tytułach i w śródtytułach), wspomnianego zaimka osobowego *wir* (pol. ‘my’) czy zaimka dzierżawczego *unser/unsere* (pol. ‘nasz/nasze’): *Wir Deutschjuden* (pol. ‘my Żydzi niemieccy’); *Wir und die Ostjuden* (pol. ‘my a Ostjuden’); *Wir und «die anderen»* (pol. ‘my i „ci inni”’); *Unsere Stellung zum Jiddischen* (pol. ‘nasz stosunek do języka jidysz’).

Innym zabiegiem językowym stosowanym w dyskursie prasowym w celu utrwalenia różnic społecznych było używanie wybranych słów kluczy. Do najpopularniejszych leksemów pełniących tę funkcję należały: *Assimilation* [pol. ‘asymilacja’], *Frage* [pol. ‘kwestia’] oraz *Rasse* [pol. ‘rasa’]. Leksem *Assimilation* podkreślał głównie przynależność *Westjuden* do niemieckiego kręgu kulturowego w opozycji do *Ostjuden*, jako Żydów niezasymlowanych. Można tu przytoczyć wiele przykładów jego użycia, np. w gniazdach frazeologicznych *Assimilationsjuden/Assimilations-Juden* [pol. ‘zasymlowani Żydzi’], *Assimilationsbewegung* [pol. ‘ruch asymilacji’], *Assimilationsgelüste* [pol. ‘chęć asymilacji’], *Assimilationsstreber* [pol. ‘dążący do asymilacji’], a także w całych frazach, takich jak metaforyczne *Die Kinder der Assimilation* [pol. ‘dzieci asymilacji’] czy neutralne *Die allgemeinen Gesetze der Assimilation und die Ostjuden* [pol. ‘ogólne zasady asymilacji a Żydzi wschodnioeuropejscy’]. Rzadziej pojawiał się w postaci imiesłowów czy przymiotników, np. *assimilierte Deutschjuden*

[pol. ‘zasymilowani Żydzi niemieccy’], *assimilationsjüdische Erscheinung* [pol. ‘zjawisko żydowskiej asymilacji’].

Leksem *Frage* występuje najczęściej w połączeniu z etnonimem *Ostjuden*, jako *Ostjudenfrage* [pol. ‘kwestia Żydów wschodnioeuropejskich’] i był używany w różnych kontekstach, np. we wspomnianej sytuacji zagrożenia (*Ostjudengefahr*), w informacjach dotyczących historii i kultury (*Litwakenfrage*¹⁵) oraz w notkach prasowych (*Judenfrage*). Inność, dystans społeczno-kulturowy podkreślano jeszcze bardziej – np. w połączeniu ze spójnikiem *und* [pol. ‘i/a’]: *Ostjudenfrage und Deutschland* [pol. ‘kwestia Żydów wschodnioeuropejskich a Niemcy’] / *Deutschland und die Ostjudenfrage* [pol. ‘Niemcy a kwestia Żydów wschodnioeuropejskich’], *Ostjudenfrage und die Ausländerfrage* [pol. ‘kwestia Żydów wschodnioeuropejskich’]. Artykuły dotyczące *Ostjuden* pojawiały się regularnie, a zwiększenie frekwencyjności leksemu *Frage* jest zauważalne m.in. w tytułach artykułów, np. *Zur Ostjudenfrage* [pol. ‘Kwestia Żydów wschodnioeuropejskich’], *Noch einmal zur Ostjudenfrage* [pol. ‘Jeszcze raz w kwestii Żydów wschodnioeuropejskich’], *Die Stellung des deutschen Rabbiners zur Ostjudenfrage* [pol. ‘Stanowisko niemieckich rabinów w sprawie kwestii Żydów wschodnioeuropejskich’], *Behandlung der Ostjudenfrage in Deutschland* [pol. ‘Podejście do kwestii Żydów wschodnioeuropejskich w Niemczech’] itd.

W dyskursie prasowym pojawiał się również często leksem *Rasse*. Zainteresowanie wzbudzały przede wszystkim aspekty naukowe *heutige Rassenforschung* [pol. ‘dzisiejsze badania rasy’], także jako metafora *Rassenorganismus* [pol. ‘organizm rasowy’], *Rassenkörper* [pol. ‘ciało rasowe’]. W okresie międzywojennym odnotowywano w niemieckiej przestrzeni publicznej, a tym samym – w prasie, dyskusje dotyczące tożsamości żydowskiej, np.: *Zur jüdischen Rassenfrage* [pol. ‘w kwestii rasy żydowskiej’], *Rassen und Klassen* [pol. ‘rasy i klasy’], *Ethos und Physis der jüdischen Rasse* [pol. ‘etos i natura rasy żydowskiej’], a z czasem także ksenofobiczne hasła typu *Rasseproblem* [pol. ‘problem rasy’], *Rasstheoretiker* [pol. ‘teoretycy rasy’] czy nawet *Rassefanatiker* [pol. ‘fanatycy rasy’].

Polaryzacja społeczności żydowskiej, poza powyższymi technikami, była widoczna na łamach prasy także w porównaniach statusu materialnego, dorobku kulturowego, wykształcenia czy wyglądu zewnętrznego. Aschheim (1982) zwraca uwagę na negatywną percepcję *Ostjuden* w przestrzeni publicznej, co znalazło swoje odzwierciedlenie na łamach prasy:

Żydzi wschodnioeuropejscy byli uważani za brudnych, głośnych i wulgarnych. Uważano ich za niemoralnych, zacofanych kulturowo mieszkańców brzydkich i anachronicznych gett. W dużej mierze był to pogląd sformułowany i propagowany przez Żydów zachodnioeuropejskich, a zwłaszcza niemieckich, służący jako symboliczny konstrukt, dzięki któremu mogli oni odróżnić się od swoich mających mniej szczęścia, niewyemancypowanych wschodnioeuropejskich braci. W tym sensie samo pojęcie *Ostjude*

¹⁵ Etonim *Ostjuden* zastępowano w dyskursie prasowym synonimami *polnischer/russischer Jude* czy *Litvak* [pol. ‘polski/rosyjski Żyd’ czy ‘Żyd z Litwy’].

było produktem modernizacji żydowskiego życia i świadomości, ponieważ przed haską Żydzi nie dzielili się na radykalnie różniące się grupy. (Aschheim 1982, 3; tłum. I.O.)

Stereotyp *Ostjuden*¹⁶ powielano również w artykułach prasowych, w których dominowała narracja o zacofaniu kulturowym, o braku wykształcenia czy o naiwnym wręcz stosunku do wiary i tradycji judaistycznej:

Zacofanie kulturowe Żydów w Polsce, w porównaniu z silnie rozwiniętymi kulturowo współczesnymi w Niemczech, wzięło się stąd, że tym pierwszym obcy pozostał język narodowy kraju, w którym przebywali. [...] Żydzi mieszkali w skupiskach i stosunkowo niewiele z nich miało kontakty z Polakami, które zresztą były czysto handlowe i zapewniały tylko powierzchowną znajomość języka potocznego, a nie – literackiego. Żargon potwierdza całkiem sporą liczbę okazałych dzieł ludowych, etnicznych i religijnych, jednak nie literackich – zresztą jak każdy dialekt ludowy. Trudno w nim sformułować myśli naukowe, a do instrumentarium kultury wysokiej brakuje mu wszelkiej wartości. (Saphra 1916, 54; tłum. I.O.)

Zarówno Aschheim (1982), jak i Haumann (2000) wspominają o polaryzujących określeniach *Żydzi krawatowi* i *Żydzi chałatowi*, wskazujących na linię demarkacyjną, jaką była haska i – w konsekwencji – asymilacja *Westjuden*¹⁷. W artykułach prasowych znajdujemy określenie *Kaftanjude* [pol. ‘Żyd chałatowy’], *Kaftanjuden des Ostens* [pol. ‘chałatowi Żydzi Wschodu’], *Kaftanjude aus den Karpathen* [pol. ‘Żyd chałatowy z Karpat’], *polnische Kaftanjuden* [pol. ‘polscy Żydzi chałatowi’]. Słowo *Kaftanjude* pojawiało się z określeniami głównie w postaci przymiotników: *der arme Kaftanjude* [pol. ‘biedny Żyd chałatowy’], *der verhöhnte Kaftanjude* [pol. ‘wyszydzony Żyd chałatowy’], *der bärtige Kaftanjude* [‘brodaty Żyd chałatowy’].

Etnonim *Ostjuden* zastępowano w artykułach prasowych całą paletą określeń synonimicznych, jednak w celu utrwalenia polaryzacji społecznej wykorzystywano także etykiety: *Ghettojuden/ Ghettojudenschaft* [pol. ‘Żydzi żyjący w gettach’], *Luftmenschen*¹⁸ [pol. ‘ludzie żyjący powietrzem’], a także leksemy dyskursu antysemitycznego: *Parasiten* [pol. ‘pasożyci’], *Mauscheljuden*¹⁹ [pol. ‘geszefciarze’], np.: *Armut der Ghettojuden* [pol. ‘bieda Żydów żyjących w gettach’], *Mehrheit der Ghettojuden aus Kleinkrämern* [pol. ‘większość Żydów żyjących w gettach to drobni sklepikarze’], *eingewanderte Ghettojuden* [pol. ‘żydowscy migranci żyjący w gettach’], *schlichte Ghettojuden* [pol. ‘prości Żydzi żyjący w gettach’], *Parasiten-Schriftsteller*

¹⁶ O stereotypie *Ostjuden* – zob. także Olszewska (2013).

¹⁷ Np. Haumann (2000, 133): „Zasymilowani Żydzi opuszczali pozostawiony im w spuściznie świat, a po części wręcz wyrzekali się żydowskiej wiary. Niektórzy z nich – choć nie wszyscy – określane czasami w literaturze jako «Żydzi krawatowi», postrzegali tych «chałatowych» jako przeszkodę przy wspinaniu się do sukcesu”.

¹⁸ Berg (2008, 2005; tłum. I.O.) stwierdza, że wyrażenie *Luftmenschen* „powstało między 1860 a 1870 rokiem w literaturze jidysz Europy Wschodniej, pojawiało się w latach 1880 i 1890 często w dyskursie prasowym, natomiast koło 1900 roku także w języku coraz bardziej upolitycznionej opinii publicznej”.

¹⁹ Więcej o etykietach języka jidysz oraz *Ostjuden* w niemieckojęzycznym dyskursie prasowym – zob. Olszewska (2019).

[pol. ‘pisarz – pasożyt’], *Parasithenthum* [pol. ‘pasożytnictwo’], *Jude als Parasit am Apparat der Creditwirtschaft* [pol. ‘Żyd pasożyt z sektora bankowego’], *Juden sind ein Parasitenvolk* [pol. ‘Żydzi to naród pasożytów’], *russische Mausechelnjuden* [pol. ‘rosyjscy geszefciarze’]:

Mamy obecnie wielu żydowskich rzemieślników oraz pracowników dniówkowych, ale typ ekonomiczny, który nadal jest najbardziej powszechny na Wschodzie, to *Luftmenschen* – to specyficzne żydowskie zjawisko, które stanowią dorośli, w miarę zdrowi ludzie, którzy każdego ranka liczą na łut szczęścia. [...] Wiele *Luftmenschen* tworzy naród – w rzeczy samej, naród żydowski jest narodem *Luftmenschen*. Dosłownie, bo nie ma ani milimetra własnego gruntu, tylko całkowicie zawieszony jest w powietrzu. W przenośni – nie posiada żadnego materialnego zabezpieczenia pod nogami, egzystuje jako ten człowiek żyjący powietrzem, dzień w dzień dzięki cudom oraz przypadkom, a nie – z pracy własnych rąk. (Nordau 1902, 6; tłum. I.O.)

Co by było, gdyby tych 6–7 milionów rosyjskich geszefciarzy powiedziało któregoś dnia: jeśli jesteśmy tak nieczystą i niebezpieczną rasą, że jesteśmy niegodni, by wejść na ziemię niemiecką, i zatruwamy niemieckie powietrze, podczas gdy szukamy schronienia przed krwawymi prześladowaniami oraz głodem, to czujemy się także niegodni, by promować niemiecki przemysł, by dostarczać firmom niemieckim surowce i półfabrykaty. Czujemy się również niegodni kupować i czytać niemieckie książki czy abonować niemieckie czasopisma? (Segel 1913, 13; tłum. I.O.)

WNIOSKI

Celem artykułu była charakterystyka zjawiska instrumentalizacji reprezentacji INNEGO na przykładzie wybranych czasopism niemieckojęzycznej prasy żydowskiej: *Ost und West*, *Neue Jüdische Monatshefte*, *Die Freistatt*, *Die Welt* oraz *Der Jude*. Na bazie hipotezy „instrumentalnej aktualizacji” Hansa Mathiasa Kepplingera (1989) oraz „oportunistycznych świadków” Lutza M. Hagena (1992) autorka przeprowadziła analizę wybranych artykułów prasowych o tematyce dotyczącej *Ostjuden* (m.in. tradycji i religii żydowskiej, zwyczajów i obyczajów Żydów wschodnioeuropejskich, wykształcenia, wyglądu zewnętrznego).

Widoczna w dyskursie prasowym obecność „oportunistycznych świadków”, takich jak słowa klucze o potencjalnym oddziaływaniu perswazyjnym i aksjologizującym, stereotypy czy wartościujące etykiety, wskazujące na zróżnicowanie społeczne i na podział kulturowy społeczności Żydów aszkenazyjskich, wyraźnie dowiodła opozycji *Westjuden* vs. *Ostjuden*, a tym samym potwierdziła tezę o sztucznym konstrukcie Aszkenazim.

Problematyka przedstawiona w niniejszym artykule nie wyczerpuje zagadnienia związanego z analizą dyskursu medialnego na przykładzie wybranych tytułów niemieckojęzycznej prasy żydowskiej przełomu XIX i XX wieku (a także – do lat 40. XX wieku) i wymaga dalszych opracowań. Zebrany materiał empiryczny może się jednak stać przyczynkiem do dalszych badań nad zjawiskiem instrumentalizacji INNEGO w mediach ze szczególnym uwzględnieniem wpływu na stosunki między grupami społecznymi.

Warto również podkreślić, że dyskurs polaryzacji miał skutki o wiele bardziej daleko-
siężne, aniżeli pierwotnie zakładano. Hasła przytaczane w niemieckojęzycznej prasie
żydowskiej stały się z czasem narzędziem propagandy politycznej i dyskryminacji całej
społeczność żydowskiej bez podziału na *Westjuden* oraz *Ostjuden* i właściwie do dziś
są stałym elementem dyskursu antysemitycznego.

BIBLIOGRAFIA

- Aschheim, S. 1982. *Brothers and Strangers. The East European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800–1923*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Berg, N. 2008. *Luftmensch. Zur Geschichte einer Metapher*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bartmiński, J. 2007. *Stereotypy mieszkają w języku*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Borzymińska, Z., i R. Żebrowski, red. 2003. *Polski słownik judaistyczny: dzieje, kultura, religia, ludzie*. T. 1–2. Poznań: Prószyński i S-ka.
- Dohrn, V., i G. Pickhan, red. 2010. *Transit und Transformation. Osteuropäisch – jüdische Migranten in Berlin 1918–1939*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- DUDEN. https://www.duden.de/ueber_duden (27 lipca 2022).
- Eriksen, T.H. 2013. *Etniczność i nacjonalizm. Ujęcie antropologiczne*. tłum. B. Gutowska-Nowak. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Estraikh, G., i M. Krutikov, red. 2010. *Yiddish in Weimar Berlin. At the Crossroads of Diaspora Politics and Culture*. London: Routledge.
- Firlej-Buzon, A. 2013. *Druki ulotne i okolicznościowe jako źródła do badań dziejów i kultury Dolnego Śląska lat 1945–1956*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Geller, E. 2012. „Aschkenas und Polak. Ein Jahrhundert waehrender Antagonismus, exemplarisch dargestellt an einem jiddischen Streitlied aus dem 17. Jahrhundert”. W *Jewish Lifeworlds and Jewish Thought*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 357–368.
- Greń, P., i K. Morawski, red. 2020. *Medialne obrazy wroga*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE.
- Hagen, L.M. 1992. „Die opportunen Zeugen. Konstruktionsmechanismen von Bias in der Zeitungsberichterstattung über die Volkszählungsdiskussion”. *Publizistik* 37: 444–460.
- Haumann, H. 2000. *Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej*. tłum. C. Jenne. Warszawa: Wydawnictwo Adamantan.
- Herlitz, G., B. Kirschner, i I. Elbogen. 1927–1939. *Jüdisches Lexikon*. Berlin: Jüdischer Verlag.
- Hess, A., i A. Szymańska. 2009. *Pomost medialny. Rola mediów w międzynarodowej komunikacji politycznej na przykładzie relacji polsko-niemieckich*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hess, A., i A. Szymańska. 2014. *Mniejszości narodowe, etniczne i religijne w przekazie mediów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jakosz, M. 2019. „Etykietowanie wartościujące w polskim dyskursie politycznym (na przykładzie retoryki partii Prawo i Sprawiedliwość)”. W *Linguistische Treffen in Wrocław 15*, red. I. Bartoszewicz, J. Szczęk, i A. Tworek. Wrocław, Dresden: Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 115–131.
- Joesaar, A. 2015. „One Country, Two Polarised Audiences: Estonia and the Deficiency of the Audiovisual Media Services Directive”. *Media and Communication* 3: 45–51.
- Kamińska-Szmaj, I. 2005. „Wyrazy obraźliwe w intertekstualnej przestrzeni”. *Poradnik Językowy* 4: 9–16.

- Kepplinger, H.M., i H.B. Brosius, J.F. Staab, i G. Linke. 1989. „Instrumentelle Aktualisierung. Grundlagen einer Theorie publizistischer Konflikte”. W *Massenkommunikation. Theorien, Methoden, Befunde*, red. M. Kaase, i W. Schulz. Opladen: Westdeutscher Verlag, 199–220.
- Kepplinger, H.M. 2009. „Wirkung der Massenmedien”. W *Fischer Lexikon Publizistik Massenkommunikation*, red. E. Noelle-Neumann, W. Schulz, i J. Wilke. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 651–702.
- Kochan, M. 1994. „Przyklejanie etykietek, czyli o negatywnym określaniu przeciwnika”. W *Język a kultura 11: Język polityki a współczesna kultura polityczna*, red. J. Anusiewicz, i B. Siciński. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 85–89.
- Klimkiewicz, B. 2003. *Mniejszości narodowe w sferze publicznej. Reprezentacje, praktyki i regulacje medialne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lüsebrink, H.J. 2008. *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. Weimar: Verlag J.B. Metzler.
- Maletzke, G. 1996. *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Noelle-Neumann, E., W. Schulz, i J. Wilke, red. 2009. *Fischer Lexikon Publizistik Massenkommunikation*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Nowicka, E. red., 1990. *Swoi i obcy*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Nowicka, E. 2016. „Swoi i obcy”. W *Obcy w labiryncie kultur*, red. T.M. Korczyński, i A. Orla-Bukowska. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, 25–35.
- Olszewska, I. 2013. „Was sind die Ostjuden? Zu einigen Proben des Stereotypenwandels von osteuropäischen Judentum anhand der Publizistik von Nathan Birnbaum (1864–1937)”. W *Zeitschrift des Verbandes Polnischer Germanisten*, red. Z. Berdychowska, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 305–317.
- Olszewska, I. 2019. „«Kauderwelsch, Jargon, Lallen». Das Etikett des Jiddischen in der deutsch-jüdischen Presse”. W *Studien zur Deutschkunde*, red. L. Kolago, M. Lasatowicz, J. Bogacki, i F. Księżyk. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 57–71.
- Palczyński, T. 2008. *Socjologia tożsamości*. Kraków: Oficyna wydawnicza AFM.
- Piechocki, M. 2018. *Świat przedstawiony. Sposoby kreowania rzeczywistości społeczno-politycznej w portalu Fronda.pl*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM.
- Ratajczak, M. 2012. *Różnorodność kulturowa w mediach: doświadczenie europejskie*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Saß, A. 2012. *Berliner Luftmenschen. Osteuropäisch-jüdische Migranten in der Weimarer Republik*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Schulz, W. 1990. *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien*. Freiburg, München: Verlag Karl Alber.
- SJW PWN – *Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/> (27 lipca 2022).
- Trebbe, J. 2009. *Ethnische Minderheiten, Massenmedien und Integration. Eine Untersuchung zu massenmedialer Repräsentation und Medienwirkungen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Wierzbińska, A. 2007. *Słowa klucze: różne języki – różne kultury*. tłum. I. Duraj-Nowosielska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zdunkiewicz-Jedynak, D. 2017. „Słowa-klucze w dyskursie «dobrej zmiany»”. W *Socjolekt – idiolekt – idiolekt: historia i współczesność*, red. U. Sokólska. Białystok: Wydawnictwo Prymat, 445–461.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Acher, M. 1913a. „Noch einmal Ost- und Westjudentum”. *Die Freistatt* 5: 314–321.
- Acher, M. 1913b. „Noch einmal Ost- und Westjudentum”. *Die Freistatt* 6: 370–375.
- Acher, M. 1914a. „Noch einmal Ost- und Westjudentum”. *Die Freistatt* 1: 20–26.
- Acher, M. 1914b. „Noch einmal Ost- und Westjudentum”. *Die Freistatt* 10: 566–571.
- Anonim 1916. „Die Ostjudenfrage”. *Ost und West* 2–3: 73–112.
- Auerbach, E. 1920–1921. „Rassenkunde”. *Der Jude* 5: 40–57.
- Birnbaum, N. 1913a. „Sprachadel. Zur jüdischen Sprachenfrage”. *Die Freistatt* 2: 83–88.
- Birnbaum, N. 1913b. „Sprachadel. Zur jüdischen Sprachenfrage”. *Die Freistatt* 3: 137–145.
- Birnbaum, N. 1914. „Jüdisches Wesen und jüdisches Leben”. *Die Freistatt* 2: 66–70.
- Brunner, C. 1917–1918. „Die jüdische Rasse”. *Der Jude* 5–6: 299–307.
- Calvary, M. 1916. „Jiddisch”. *Der Jude* 1: 25–32.
- Goldmann, F. 1915. „Polnische Juden”. *Im deutschen Reich* 5–7: 101–108.
- Friedmann, A. 1916. „Wir und die Ostjuden”. *Neue jüdische Monatshefte* 3: 58–66.
- Hermann, G. 1919. „Zur Frage der Westjuden”. *Neue Jüdische Monatshefte* 19–20: 399–405.
- Kaufmann, F.M. 1916. „Grenzsperr”. *Der Jude* 1: 13–22.
- Locker, B. 1916. „Die allgemeinen Gesetze der Assimilation und die Ostjuden”. *Der Jude* 8: 504–529.
- Loewe, H. 1901. „Wer spricht Jargon?”. *Die Welt* 9: 15–17.
- Leszczynski, J. 1916. „Fragen des ostjüdischen Wirtschaftslebens”. *Der Jude* 4: 233–237.
- Lewicki, E. 1917. „Die Ostjudenfrage”. *Neue jüdische Monatshefte* 8: 215–218.
- Meisl, J., 1917–1918. „Graetz und das nationale Judentum”. *Der Jude* 1: 471–478.
- Nordau, M. 1902. „Rede Dr. Max Nordaus”. *Die Welt* 6: 4–11.
- Philippson, M. 1901. „Die Lage der Juden im heutigen Deutschland”. *Ost und West* 12: 887–898.
- Redaktion Ost und West. 1901. „Ost und West”. *Ost und West* 1: 1–4.
- Redaktion Ost und West. 1916. „Die Ostjudenfrage: Wie aus der Ostjudenfrage eine Westjudenfrage wurde. Die Abwehrmittel gegen die Ostjudengefahr und ihre Unzulänglichkeit”. *Ost und West* 16 (2): 73–112.
- Schach, F. 1901. „Der deutsch-jüdische Jargon und seine Literatur”. *Ost und West* 1: 179–190.
- Salman, R. 1916. „Emanzipation und die Entjudung”. *Der Jude* 1: 43–46.
- Saphra, B. 1916. „Jüdische Kämpfe um Freiheit und Recht”. *Ost und West* 1: 53–62.
- Segel, B. 1913. „Der Drang nach Osten”. *Ost und West* 1: 9–24.
- Zwiedineck, O. 1918. „Die Litwaki. Eine Tatsachenbeleuchtung zur Ostjudenfrage”. *Neue jüdische Monatshefte* 13: 294–299.

**Instrumentalisation of the Representation of the ‘Other’ in the Historical Jewish Press:
The Example of West- and Ostjuden**

Keywords: polarization in the media, German-language Jewish press, West- and Ostjuden.

ABSTRACT

The aim of this article is to analyse press discourse indicating social differentiation and cultural division on the example of Ashkenazi Jews in the historical German-Jewish press at the turn, and in the first half of the 20th century. Current studies assume that Ashkenazi Jews constituted a single, culturally identical social group. Press material however, points much more to differences within the Ashkenazi group and its division into two separate communities, that is West- and Ostjuden. The ethnonym *Ostjuden* coined by Nathan Birnbaum describes East European Jews as a specific Jewish community, of about nine million at that time, who due to migration gathered themselves in smaller or bigger clusters (cf. Acher 1913a, 315–6).

This article is based on the assumption that discourse, and media discourse in particular, is used to polarize society in order to instrumentalise the perception of selected nationalities. On the basis of two hypotheses, namely the hypothesis of ‘instrumental actualization’ by Hans Mathias Kepplinger (1989) and ‘opportunistic witnesses’ by Lutz M. Hagen (1992), the author analyses selected German language press texts covering both the culture of Ostjuden – their everyday life, material and social status, the education of the East European Jews – as well as the perception of Ostjuden in Jewish public space (the Ostjude stereotype, antisemitism). Among the examined titles are the following newspapers: *Ost und West*, *Neue Jüdische Monatshefte*, *Die Freistatt*, *Die Welt* and *Der Jude*.

The analysis of empirical material demonstrated that the differentiated image of both the communities in the Jewish press was instrumentalised in order to integrate the followers of the idea of the ‘Otherness’ of East European Jews as compared to the assimilated community of Westjuden. Selected characteristics of the ‘Other’ (also a stranger, an alien) that can be found in the press discourse in question, such as a separate language or different culture resulting from traditional faith, confirm, inter alia, the separate cultural identity of Ostjuden.